

Möten med naturandar: Natur, ondska och moral i vandrartrilogin

Malin Juell-Skielse
C-uppsats Litteraturvetenskap
Handledare: Karl Ågerup
Mälardalens högskola, Akademin för utbildning, kultur och kommunikation

Höstterminen 2019

Sammanfattning

Den här uppsatsen är en ekokritisk analys av romanerna i Madeleine Bäckes trilogi om vandrarna. Syftet med analysen är att undersöka hur relationerna mellan människa och naturandar samt hur förhållandet mellan människa och natur framställs. Den tematiska analysen visar att naturen inte är något hot mot människorna även om naturandarna kan var det. I en berättelse där både människor och naturandar är moraliskt onda, men naturen förhåller sig neutral komplicerar Bäck skräcklitteraturens gängse negativa natursyn. Samtidigt befäster verket en humanistisk världsbild där människan förblir det enda, eller etiskt mest värdefulla, subjektet.

1	Inledning	3
2	Syfte och frågeställning	4
3	Material och bakgrund	5
4	Teoretisk utgångspunkt och metod	6
4.1	Metod och begrepp	9
5	Tidigare forskning: svensk skräck och urban fantasy	10
5.1	Plats och miljö	11
5.2	Posthumanistiska subjekt	12
5.3	Mytologisk eller moralisk ondska	14
6	Resultat och analys	15
6.1	Roller, berättarperspektiv och röster	15
6.1.1	Roller	16
6.1.2	Berättarperspektiv och röster	16
6.2	Möten	17
6.2.1	Möten år 1525 - nutid	17
6.2.2	Möten i nutid	17
6.2.3	Sammanfattning möten	20
6.3	Miljö och plats	21
6.3.1	Trygga och välkända miljöer	21
6.3.2	Förändringar i skogen, skogsbacken och badsjön	21
6.3.3	Förändringar i stadsmiljön	22
6.3.4	Berget, en unik miljö	23
6.3.5	Kompletterande miljöer och platser	23
6.3.6	Sammanfattning av miljö och plats	24
7	Diskussion och slutsats	25
7.1	Relationen mellan människor och miljö: natursyn	25
7.2	Relationer mellan människor och naturandar	26
7.3	Antropocentrisk grundsyn	27
7.4	Slutsats	28
8	Källor	29

1 Inledning

Inom ekokritiken finns en förväntan om att en mer organisk natursyn och en posthumanistisk världsbild ska bidra till att minska miljö- och klimatproblem. Kulturella frågor som människans inställning till naturen antas ha lika stor betydelse som naturvetenskap och teknik. För litteraturvetenskapliga analyser innebär det att skildringar där andra varelser än människor är subjekt blir extra intressanta, men också att ”plats” kan bli en parameter på samma sätt som etnicitet, klass eller kön är inom marxistisk eller feministisk analys.

Naturandar är varelser som genom alla tider varit intimt förknippade med naturen och sina naturtyper eller element, och ibland dessutom med specifika platser. Till exempel förknippas skogsrået med skog som naturtyp och med sin skog medan trädandar också har sina enskilda träd. Samtidigt har deras status genom idéhistorien och litteraturen varit instabil: de är allt från fysiska subjekt, naturens levande men icke-fysiska representanter till symboler för människans känslor. De anses vara allt från goda naturvaktare till romantiska monster som störta människor i fördärv och död.

Personligen fascinerats jag både av hur de varit en del av människans världsbild och av våra berättelser sedan urminnestider samt av ambivalensen som omger dem och deras platser. Därför valde jag verk med naturandar som analysobjekt i den här uppsatsen. Bäcks romaner om vandrarna är modern populärlitteratur som balanserar på gränsen mellan genrerna skräck och fantasy. Min förhoppning var att de skulle tillvarata möjligheterna i både genrerna: utmana den dominerande svenska skräckberättelsens natursyn och det posthumanistiska förhållandet till gränser mellan mänskligt – ickemänskligt som är vanligt inom urban fantasy.

De är naturligtvis inte de enda moderna romaner där naturandar förekommer eller där platser har en framträdande roll. Andra berättelser förmedlar andra perspektiv både på naturandar och på hur platser kan påverka händelseutvecklingen och historien.

2 Syfte och frågeställning

Syftet är att undersöka trilogin om vandrarna bestående av romanerna *Vattnet drar*, *Jorden vaknar* och *Berget offrar* av Madeleine Bäck (2016-2018) ur ett ekokritiskt perspektiv. Romanerna har valts för att de gestaltar möten mellan människa och natur, mänskligt och ickemänskligt representerat av naturandar. Uppsatsen kommer att undersöka hur förhållandet mellan människa och natur samt mellan människa och naturandar gestaltas i romanerna. Resultatet jämförs med tidigare studier av modern svensk skräcklitteratur och urban fantasy. De frågor som uppsatsen försöker besvara är:

- hur skildras relationerna mellan människa och naturandar?
- hur framställs förhållandet mellan människa och natur?
- vilken natursyn kommer till uttryck?

3 Material och bakgrund

Naturandar har alltid funnits i människornas berättelser. De förekommer både i mytologin och i gamla traditioner där de försvarar naturen. Det finns många historier där de hjälper människor som är goda mot naturen eller oskadliggör människor som de upplever hotar dem själva eller vad de är satta att beskydda.

Enligt folklivsforskaren Wall pågår sedan ett par år en "småfolksexplosion" inom nordisk litteratur och film där naturandarnas naturskyddande och miljövärnande egenskaper blivit mer uppenbara jämfört med den äldre folktron. Samtidigt går renässansen för folktrons figurer hand i hand med en avromantisering av dem.¹

Trilogin om vandrarna består av romanerna *Vattnet drar* (2016), *Jorden vaknar* (2017) och *Berget offrar* (2018) skrivna av Madeleine Bäck. Bäck är biolog, arbetade tidigare som medicinjournalist och är nu ansvarig för en tidningsbyrå, trilogin är hennes enda utgivning.² Utgivna på Natur & Kultur presenteras de dels som en trilogi "om en bygd som plågas av ett urgammalt förbund mellan människa och natur"³, och som en skräcktrilogi för unga vuxna som "flätar samman glesbygdsvardag och mystik med historik, mytologi och folktro."⁴ Hos Science Fictionbokhandeln är trilogin placerad under Fantasy i den digitala katalogen och under UF i de fysiska butikerna och benämns som serie Kraften.⁵ Genrestämning är alltid svårt och i det här sammanhanget räcker det med att konstatera att det tidigare släktskapet mellan skräck och fantasy fortfarande lever. Trilogin bjuder hur som helst på naturandar i en modern kontext med historiskt djupa rötter i människans natursyn och naturbruk.

I arbetet har de digitala utgåvorna används. Därför är citat endast angivna med kapitel, vilken sida citatet återfinns beror på vilken typ av enhet samt skärmupplösning används.

Berättelsen utspelar sig i ett samtida Gävle och Hofors där människor och naturandar befinner sig på kollisionskurs. Intrigen är enkel. En ung man stjälar en sten ur en kyrka och kraften i det förbund mellan människor och naturandar som legat dolt i hundratals år vaknar igen. Genom stenen får han makt över andra människor. Samtidigt börjar främmande icke-mänskliga varelser som skadar och dödar människor dyka upp. En familj av väktare kämpar tillsammans med ett fåtal invigda för att få varelsena att återvända dit de kom från. I slutstriden offrar sig en av väktarna och stenen försvinner tillsammans med henne. Varelsena försvinner och ordningen är återställd.

---

¹ S. Lenas, "Nordens tomtar och troll utmanar vampyrerna"

² <https://www.nok.se/forfattare/b/madeleine-back/>

³ <https://www.nok.se/titlar/allmanlitteratur-barn-och-ungdom/vattnet-drar/>

⁴ <https://www.nok.se/titlar/allmanlitteratur-barn-och-ungdom/berget-offrar/>

⁵ <https://www.sfbok.se/serie/kraften-9237>

4 Teoretisk utgångspunkt och metod

Det ekokritiska perspektivet börjar bli etablerat inom litteraturvetenskapen men är fortfarande ganska brett. I likhet med marxism och feminism gör ekokritiken grundläggande antaganden om samhällsförhållanden utanför litteraturen och är tvärvetenskapligt, men det har en stark koppling mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap som de saknar. Ekokritik är inte heller en enhetlig eller heltäckande litteraturteori utan ett förhållningsätt som innebär en filosofisk eller moralisk utgångspunkt för läsandet. Politiskt lyfter ekokritiken fram hur det västerländska samhällets syn på naturen bidrar till miljöproblem. I sin allra enklaste form kan en ekokritisk läsning undersöka hur vår relation till naturen beskrivs⁶, studera hur mänskligt och icke-mänskligt relaterar till varandra eller vad som egentligen är "mänskligt".⁷ Det kan till exempel innebära att man undersöker vilka andra intressen än de mänskliga som räknas och om människan står till svars för sina handlingar gentemot naturen och andra varelser i omgivningen. Det kan också handla om att identifiera vilken natursyn verket förmedlar.⁸

Natursyn kan sägas vara människans relation till naturen och är en del av hennes världsbild. I en organisk natursyn är naturen inklusive människan en helhet med andliga dimensioner medan en mekanisk ser människan som tillvarons medelpunkt och naturen som något människan förvaltar och brukar.⁹ Naturandar är nära förknippade med den organiska natursynen. Med en organisk natursyn där naturen ses som en levande varelse finns utrymme för personlig animism som naturandar: varelser som inte är mänskliga och inte heller gudomliga utan representerar någonting annat¹⁰. I nordisk folktro är naturandarna en del av naturen; de personifierar dess oförutsägbarhet och kräver att människorna respekterar både dem och naturen, men de återfinns i berättelser från det antika Grekland, det förkristna Europa och Asien¹¹.

Den organiska natursynen resulterar logiskt i en världsbild som inte är helt centrerad på människan, som inte är helt antropocentrisk. För om människan är den enda varelsen som har kognitiva förmågor och betraktas som giltiga subjekt finns ingen plats för någon levande natur: natursynen blir då per definition mekanisk. I en humanistisk världsbild antar människan att hennes särskilda värde, grundat på hennes essentiellt unika egenskaper, innebär att hon är mer värd än andra levande varelser. Det utesluter inte att djur kan tillmätas kognitiva förmågor och känslor, men de har varken samma värde eller samma agens som människan.¹² Förekomsten av naturandar och relationen mellan dem och människorna är således beroende både av samhällets natursyn och av dess bredare världsuppfattning.

⁶ S. Sörlin, *Naturkontraktet*, 1991, s. 26

⁷ G. Garrard, *Ekocriticism*, 2012, kap. 3

⁸ H. Görlin, "Från ekologi till ekokritik: en skiss över ekokritikens framväxt", 2009, s. 5 - 20

⁹ M. Öhman, *Det mänskligas natur: posthumanistiska perspektiv hos Lars Jakobson, Peter Høeg och Kerstin Ekman*, 2016, s. 31; Bråkenhielm, C. R. (1992) s. 21

¹⁰ C. Merchant, *Naturens död - kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen*, 1994, s. 162

¹¹ J. Egerkrans, *Nordiska Väsen*, 2013, s. 8

¹² M. Öhman, 1992, s.25

Litteraturens naturandar gestaltar både verkets natursyn och dess världsbild. I den idéhistoriska exposé som Sörlin tecknar i *Naturkontraktet* kan vi följa hur det västerländska skiftet från en organisk till en mekanisk natursyn går hand i hand med att världsbilden blir allt mer antropocentrisk.¹⁰ Som vi ska se så påverkar det också gestaltningen av naturandarna och relationerna mellan människor och naturandar. Genom de litterära naturandarnas status kan man göra försiktiga utsagor om den dominerande natursynen och världsbilden.

När jägar-samlarkulturen ersätts av jordbrukssamhället måste människorna hela tiden övervinna det vilda i naturen för att försvara sig och sina odlingar¹³. En organisk natursyn dominerar samtidigt som världsbilden blir allt mer antropocentrisk. Litteraturen speglar de här motsättningarna mellan odlad bygd och vildmark och mellan det ambivalenta förhållandet till naturen. I *Den poetiska Eddan* och andra berättelser från norra Europas förkristna tid skildras hur människor, naturgudar och naturandar försvarar den rådande världsordningen mot andra icke-mänskliga varelser och naturandar. Naturandar som rimturs, älva, huldra, rå, näck och bäckhäst är högst påtagliga både i vardagsritualer och i litteraturen. I Egerkrans sammanställning *Nordiska väsen* (2013) finns flera exempel och berättelser om hur offergåvor, performativa talramsor och andra handlingar som människorna använde för att blidka, påverka eller helst undvika naturandarna.

Runt Medelhavet förändras både natursyn och världsbild snabbare än i norra Europa enligt idéhistorikern Sörlin. Här sammanfaller förändringarna som övergången till jordbruket fört med sig med de abrahamitiska religionernas framväxt. Den tidiga kristendomens natursyn må ha varit organisk men världsbilden är starkt antropocentrisk. Överlag verkar naturen ha uppfattats som något som människan behöver övervinna och som hon är satt att härska över¹⁴, men ekofilosofen Oelschlaeger menar att naturen snarare kom att ses som ond.¹⁵

Oavsett vilket så menar de flesta¹⁶ att det västerländska moderna samhället snart kom att domineras av en mekanisk natursyn och en humanistisk världsbild. Från det att kristendomens antropocentriska världsbild gifte sig med naturvetenskapens mekaniska natursyn uppstod en dualism mellan människan som det enda tänkande subjektet och allt annat i världen som det materiella objektet. Nu ses människan definitivt som radikalt skild från naturens andra objekt inklusive djuren, en föreställning om oss själva och vår omvärld som kallas humanism¹⁷. I och med det kunde naturandarnas saga varit all. Men både den personliga animismen med naturandar och tanken på ett andligt väsen som omfattar hela naturen (utan att utesluta existensen av flera mindre väsen) överlever som filosofiska idéer.¹⁸ Föreställningen om världen som en organism, ett verk av ett medvetande eller en idé dröjer sig kvar långt in i renässansen och "den nya filosofin".¹⁹

¹³ S. Sörlin, 1991, s. 43

¹⁴ C. Merchant, (1994) *Naturens död - kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen* s. 186-272

¹⁵ M. Oelschlaeger, *The idea of wilderness: From prehistory to the age of ecology*, 1991; Sörlin, 1991, s. 58

¹⁶ C. Merchant, 1994, s. 214

¹⁷ K. Barad, "Posthumanist Performativity: Toward and Understanding of How Matter Comes to Matter", 2003, s. 806 f.

¹⁸ C. Merchant, 1994, s. 145, 162, 284 - 284

¹⁹ C. Merchant, 1994, s. 121-148, 289-293

Den organiska natursynen och biocentriska världsbilden står alltså emot inflytandet både kristendom och naturvetenskap. Det öppnar för en fortsatt personlig animism och naturandarna biter sig envist kvar inom både folkstro och litteratur ändå in på 1700-talet. Men tvärtemot tidigare filosofiska idéer och litterära bilder där naturen och dess representanter ses som livgivande kommer en mörkare bild att ersätta tanken på naturen som kvinna och livgivande mor²⁰. För även om huldra och rå, näck och bäckhäst, gnomer, jordtomtar och lindormar framträder i medeltida ballader och i berättelser så bör människorna undvika dem. Under 1600-talet och in på 1700-talet kunde människor som berättade om möten med dem lagföras, ja till och med dömas till döden om mötet var erotiskt. Historikern Häll skriver i sin avhandling att "Naturväsen hamnade i spänningsfälten mellan Gud och Djävulen, naturligt och onaturligt, mänskligt och djuriskt, andligt och kroppsligt, manligt och kvinnligt, verkligt och överkligt. Vad som i folktron kunde vara en kontakt med naturens magiska makter blev officiellt ett demoniskt brott mot naturens gudagivna ordning."²¹

Först under det långa 1800-talets industrialisering slår den mekaniska natursynen och den antropocentriska världsbilden igenom fullt ut både i vardagen och i litteraturen.²² Visserligen är romantikens litteratur fylld av besjälad natur, men den fungerar snarare som en spegel där människan kommer i kontakt med sitt inre jag än som en aktör med handlingsförmåga. Enligt Litteraturbankens skola är naturandarnas roll i litteraturen från och med 1890-talet att återge historisk tid eller så är de tänkta att tolkas symboliskt/allegoriskt.²³

Idag utmanas den rådande mekaniska natursyn och humanistiska världsbild av en posthumanistisk filosofi som försöker lösa upp spänningarna mellan den humanistiska världsbilden och den moderna naturvetenskapen där all materia anses ha vitalitet och agens.²⁴ I praktiken innebär det att natursynen blir organisk och människans förstås som ett subjekt och en kraft bland många andra. Utmaningen blir att hitta sätt att tala om dessa subjekt och krafter utan att falla tillbaka på en humanistisk diskurs där människans subjektivitet och agens är det som räknas. Samtidigt innebär det också i förlängningen att människan inte ses som vare sig bättre eller sämre än något annat levande.²⁵ I en posthumanistisk världsbild finns således ingen skarp gräns mellan människan och hennes omgivning, mellan det mänskliga och andra objekt i naturen. Medvetande, känslor, tankeförmåga ses inte längre som unikt mänskliga utan människan är en biologisk varelse som alla andra arter utan rätt att på humanistiska grunder ställa sig över andra.²⁶

Litterärt innebär det bland annat att andra varelser än människor kan vara protagonister och berättare i första person²⁷. Bland ekokritiska författare och inom urban fantasy finns en tanke om att det kan öppna för ny litteraturkritisk forskning och en bredare acceptans av det posthumanistiska perspektivet och till exempel

²⁰ C. Merchant, 1994, s. 23 - 49

²¹ M. Häll, *Skogsrådet, näcken och djävulen: erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600-och 1700-talens Sverige*, 2013, s. 43

²² M. Öhman, 2016, s.36

²³ A. Boglind & A. Nordlund, "Nordisk folkstro", 2018

²⁴ K. Barad, 2003, s. 806 f.; Öhman, 1992, s. 37-58

²⁵ C. Glotfelty, & H. Fromm (Red.). *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*, 1996, s 124 f.

²⁶ K. Barad, 2003, s. 806 f.; Sörlin, 1991, s. 185 -190; Öhman, 1992, s. 37-58

²⁷ C. M. Beckwith, *Encountering the more-than-human in urban fantasy literature*, 2016

Öhman prövar i *Det mänskligas natur: posthumanistiska perspektiv hos Lars Jakobson, Peter Høeg och Kerstin Ekman* tankarna mot tre nordiska författarskap.

²⁸ I det här arbetet prövas tankarna mot Bäckes romaner om vandrarna där naturandar kan vara subjekt i en posthumanistisk berättelse som bärs av en organisk natursyn.

4.1 Metod och begrepp

Jag använder huvudsakligen en tematisk innehållsanalys och strukturerar materialet under olika teman och sammanfattar resultatet utifrån det. Det innebär ett hermeneutiskt tolkande arbetssätt. Resultatet blir en kvalitativ analys som undersöker den manifesta och latent nivå i texten.

Analysen är gjord i flera iterativa steg. Först har jag läst hela trilogin för att få en känsla för helheten. Sedan har jag valt ut tre områden där jag upplever att natursyn och världsuppfattning blir extra tydliga. Det första området, roller och röster handlar framför allt om hur verkens form påverkar tolkningen medan de två andra lämpar sig för tematiska analyser.

Valda områden som ingår i analysen:

- Roller och röster med berättarperspektiv
- Möten mellan människor och naturandar som tema
- Miljöer och platser där möten sker som tema

Begrepp som används i arbetet

- *Urban fantasy (UF)*,²⁹ en litterär genre där den fantastiska berättelsen äger rum i en stad i nutid.
- *Värld*, hela den kända världen/verkligheten i narrativet, d.v.s. både den "värdsliga världen" som ibland kallas människornas värld och den "alternativa verkligheten".
- *Värdsliga världen*, de delar av världen där naturlagar och kausalitet fungerar på samma sätt som i den västerländska moderna icke-fiktiva världen. Ibland också kallad människornas värld.
- *Alternativa verkligheten (AV)*, de delar av världen där naturlagar och kausalitet fungerar annorlunda än i den värdsliga världen³⁰.
- *Fler-än-människor – mer-än-människor*, att i vår omvärld som har agens och kan vara subjekt med förment mänskliga egenskaper som känslor, kognitiva förmågor och medvetet handlande. Begreppet omfattar människor, djur, hybrider, mänskliga variationer, vampyrer, elelemt, jord, energi, naturkrafter – ja vilken varelse som helst med vitalitet oavsett om den har fysisk eller icke-kroppslig gestalt. Ersätter den humanistiska dikotomin människor – icke människor.³¹
- *Agens*, inneboende förmåga att vara medveten om sig själv och handla med vilja. I en litterär berättelse innebär det att en specifik karaktär har förmåga att göra val, agera fritt och kontrollera sitt liv inom berättelsen.

²⁸ C.M. Beckwith, 2016; Glotfelty & Fromm, 1996, s. 105 f. ; E. James & F. Mendlesohn, (Red) *The Cambridge companion to fantasy literature*, 2012 s. 200-213; Öhman, 2016;

²⁹ E. James, & F. Mendlesohn, 2012 s. 200-213

³⁰ S. Ekman, *Here be dragons: Exploring fantasy maps and settings*, 2013

³¹ Beckwith, 2016

- Humanistisk/antropocentrisk världsbild, en tankefigur som bygger på dualismen människa – ickemänniska. Människan är den enda varelse med förnuft och subjektstatus samtidigt som hon har det högsta etiska värdet.³²
- Posthumanistisk/biocentrisk världsbild, en tankefigur där all materia anses ha vitalitet och potentiell agens. Människans är inte självklart överst i någon etisk hierarki.³³

5 Tidigare forskning: svensk skräck och urban fantasy

Bäcks trilogi är en genreblandning mellan skräck och urban fantasy (UF). Modern svensk skräcklitteratur är kartlagd av bland andra litteraturprofessor Leffler och litteraturvetaren Fyhr. Innan jag presenterar tidigare forskning kan en kort introduktion till respektive genre underlätta för den läsare som inte är bekant med skräck och urban fantasy.

Enligt Fyhr är skräck någonting som skildras som skrämmande, eller ibland missförstått, och som genom en kombination av det onaturliga och brott mot den rådande mänskliga ordningen skrämmer.³⁴ Skräck är således en bred genre som täcker in både mänskliga seriemördare, romantiska vampyrer och ond natur – kärnan är att människans inre ställs på sin spets i mötet med någonting otäckt som ofta är fantastiskt.

UF sorteras i gengäld ofta som en undergenre till fantasy, berättelser om det fantastiska, men har sina rötter i gotik, skräck och fantasy och urban realism.³⁵ Urban realism är ett samlingsbegrepp från mitten av 1900-talet för konst som speglar det urbana livet och en livsstil där fler bor i städer än på landsbygden.

Genrespecifika drag inom urban fantasy:³⁶

- rädsla, oro och fruktan som dominerande tema,
- miljön är en modern stad där övernaturliga saker händer och där rums- och tidsbegreppet är annorlunda eller satta ur spel,
- världen rymmer en alternativ verklighet med paranormala fenomen, magi, fler-än-människor
- den alternativa verkligheten är antingen den normala verkligheten *eller* så existerar den parallellt med den normala verkligheten

Genrespecifika drag i svensk skräck³⁷:

- rädsla, oro och fruktan som dominerande tema,
- miljön är samtida, men ett hedniskt förflutet är ofta aktivt närvarande.
- natur och naturmakter griper aktivt in i handlingen
- natur och naturmakter representerar det okända i både yttre och inre bemärkelse

³² M. Öhman, 2016, s. 37-58

³³ K. Barad, 2003, s. 806 f.; M. Öhman, 2016, s. 37-58

³⁴ M. Fyhr, *De mörka labyrintherna: gotiken i litteratur, film, musik och rollspel*, 2017

³⁵ S. Ekman, 2013; E. James & F. Mendlesohn, 2012, s. 200-213; Mannolini-Winwood, 2016

³⁶ S. Ekman, 2013; S. Mannolini-Winwood, 2016

³⁷ Y. Leffler, *Svensk "Skräcklitteratur"*, 2008, s. 6f.; M. Fyhr, *Svensk skräcklitteratur 1 – Bårtäcken över jordens likrum - Från medeltid till 1850-tal*, 2017

Både skräck och UF har studerats som samhällskritisk litteratur med forskningsfrågor relaterade till bland annat genus- och identitetsfrågor, sociala orättvisor och invandring. En mindre del av forskningen har ekokritiska och posthumanistiska ansatser, till exempel Ekman's platsbaserade läsning i avhandlingen *Here be dragons: Exploring fantasy maps and settings* (2013) och Beckwith's avhandling *Encountering the more-than-human in urban fantasy literature* (2016). Nedan presenteras både deras och andra relevanta tankar tematiskt indelade på plats och miljö, posthumanistiska subjekt samt mytologisk och moralisk ondska.

5.1 Plats och miljö

Plats och miljö refererar både till verkets mer eller mindre fiktiva värld och till platser och miljöer i den kosmologin.

Det ligger i romanens natur att dess värld är fiktiv: även om författaren vill vara aldrig så social realistisk så skildrar romanen en berättad verklighet. Så även inom UF och skräck, men jämfört med skräckberättelsen så har UF större inslag av fiktiva världar och verkligheter. I den kan den världsiga världen och AV vara integrerade, som i Twilight-sagens Seattle, eller separerade som i Harry Potter-serien. Oavsett vilket så kan relationerna mellan den världsiga världen och AV vara vänskapliga, fientliga likväl som neutrala eller ambivalenta. I de berättelser där världarna är separerade kan gränserna vara olika lätta att passera beroende på vem man är eller vilket håll man kommer ifrån, men kanske ännu mer fascinerande är att gränserna i sig både kan vara platser med unika egenskaper och/eller påverka berättelsens karaktärer. Ekman kommer fram till att gränserna och avgränsningarna upphäver, förändrar eller komplicerar värderingar och sociala mönster hos de flesta av berättelsens karaktärer, inte bara de mänskliga.³⁸

Skräcklitteraturens värld består i gengäld av en enda värld där skillnaden mellan den yttre verkligheten och människans inre verklighet är betonad. Dualismen mellan ont och gott inom människan förstärks av trygga respektive hotfulla yttre miljöer. Samtidigt befinner sig de "enskilda karaktärerna i ständig förvandling; de fördubblas, flyter samman och splittras på ett sätt som lämnar läsaren i osäkerhet om vad som egentligen händer och vem som egentligen är vem" skriver Leffler.³⁹

Oavsett om berättelsen anses höra hemma inom UF eller skräck lever naturandar i den världsiga världen, men hör samtidigt hemma i en alternativ verklighet. Deras alternativa verklighet är enligt Egerkrans ofta belägen vid sidan av den världsiga världen eller under marken. När den är belägen under marken menar han att det kan tolkas som ett utslag av att dessa väsen står utanför den mänskliga gemenskapen och associeras med mytologisk ondska.⁴⁰ Naturandar/naturväsen förknippas annars generellt med naturen och då ofta med specifika element som skog, berg, vatten eller luft samt med vissa utvalda platser eller entiteter, till exempel en källa eller ett träd.

Ur ett ekokritiskt perspektiv är det intressant att undersöka vilka platser som ges plats i berättelsen och hur dessa platser skildras. Alltsedan romantiken har staden symboliserat både framsteg och kultur, alienation och utsatthet medan naturen och landsbygden symboliserat både historisk förankring, trygghet samt

³⁸ S. Ekman, 2013

³⁹ Y. Leffler, 2008 s. 7

⁴⁰ J. Egerkrans, 2013, s. 19

kulturellt bakvatten⁴¹. Den dualiteten är ofta, men inte alltid är upphävd i fantasy och UF enligt Ekman⁴² medan Ashton konstaterar att natur och landsbygd fortfarande beskrivs som en sakral plats med det överjordiska precis under ytan⁴³. I skräckberättelserna frammanas i gengäld en irrationell och omodern rädsla för skogens baksida och naturmiljön är enligt Martinsson "bara en täckyta för en hemlig och fördold, andlig eller magisk värld"⁴⁴.

Det samtida svenska skräcknarrativet utspelar sig oftast i glesbygd och naturnära miljöer. Leffler framhåller att naturskildringen spelar en central roll i berättelserna. I skogen och på landsbygden finns "något utomjordiskt eller primitivt förflutet" och naturen förvandlas till "en fasansfull värld behärskad av övernaturliga, naturmytiska krafter"⁴⁵. Naturen representerar det okända både i yttre och inre bemärkelse så att mötet med naturen utlöser något primitivt och avvikande inom karaktärerna. Ofta leder mötet med naturen och de dolda krafterna där till jagets splittring och vansinne så att protagonisten förvandlas från offer till angripare, från hjälte till antihjälte. Enligt Martinsson ansluter sig svensk skräck till en natursyn där "naturen demoniseras och framställs som en källa till hot, förvirring och undergång"⁴⁶.

Den moderna stadsmiljön dominerar i gengäld inom UF⁴⁷ och därför har berättelserna sällan samma nära relation till naturen som skräcknarrativet har. Två typer av städer dominerar enligt litteraturvetaren och fantasyexperten Ekman.⁴⁸ När staden är en kopia av en nutida befintlig stad utanför det litterära verket står den i kontakt med en alternativ verklighet. I de verken kan den världsiga världen vara granne med den alternativa verkligheten, omsluta den eller omslutas av den. Gränlandet mellan staden och den stadsnära naturen utanför staden sammanfaller ofta med gränserna mellan den världsiga världen och AV. På så sätt betonas både skillnaden mellan stad och natur och mellan världsrig värld och alternativ verklighet. I de berättelserna omplaceras ofta varelser från mytologi och folktro och tvingas in på kollisionskurs med den urbana miljön och den mänskliga stadsbon. Den andra typen av stad som Ekman identifierat är en helt fiktiv stad som i sig själv en manifestation av AV. I de berättelserna utvecklar staden sina egna regler fristående från existerande kanon av myter och folktro. Berättelsens varelser har ofta sitt ursprung i staden och dess historia; de lever integrerat med staden.

5.2 Posthumanistiska subjekt

Att utmana den humanistiska dikotomin människa – ickemänniska är inget nytt inom litteraturen. Som vi redan sett kan man tala om naturandar som för-humanistiska subjekt som långt in i högkristendomens humanistiska era skildras som karaktärer eller krafter med agens. Naturandar är varken människor eller djur utan helt väsensskilda varelser. "De personifierar naturen i alla dess nyckfullhet och somliga väsen är bokstavligen ett med den."⁴⁹ När de idag skildras på samma

⁴¹ R. Williams, "The country and the city", 1975

⁴² C.M. Beckwith, 2016; S. Ekman, 2013

⁴³ C. Ashton, *Sympathy for the Orcs: Evil in Urban Fantasy Literature*, 2018

⁴⁴ L. Martinsson, *Ett med naturen. En ekokritisk studie av naturmotivet hos tre svenska skräckförfattare*, 2013, s. 61

⁴⁵ Y. Leffler, 2008, s. 9

⁴⁶ L. Martinsson, 2013

⁴⁷ E. James, & F. Mendlesohn, 2012, s. 200-213

⁴⁸ S. Ekman, 2013

⁴⁹ J. Egerkrans, 2013, s.8

sätt som under förkristen och högkristen tid kan man tala om dem som posthumanistiska subjekt. Ibland är de på samma sida som protagonisten och ibland skildras de som den Andre eller något ännu mer skrämmande.⁵⁰

Urban fantasy har generellt ett brett register av karaktärer. Den humanistiska dikotomin människa – ickemänniska är upplöst till fördel för en världsbild där människor, djur, hybrider, mänskliga variationer, vampyrer, elelement, jord, energi, naturkrafter - ja vilken varelse som helst med vitalitet oavsett om den har fysisk eller icke-kroppslig gestalt kan vara subjekt och protagonister såväl som antagonister. I de här berättelserna har fler-än-människor samma kraftiga agens som bara mänskliga subjekt och protagonister brukar ha.

För att underlätta samtalet om de här berättelserna och deras världsbild kan begreppet More-than-human vara användbart. Det introduceras i Beckwiths avhandling *Encountering the more-than-human in urban fantasy literature*.⁵¹ En översättning till svenska kan utgå från en översättning av "more" som "fler" eller "mer", men kan också hålla öppet för båda alternativen. Vill man följa Beckwiths resonemang och ta fasta på principerna i posthumanismen behöver man hålla öppet för båda. Min bedömning är fler-än-människor för tankarna till att fler varelser än människor kan ha förment mänskliga förmågor som medvetande, känslor, agens etc. medan mer-än-människor öppnar upp för människan att överskrida de gränser som humanismen sätter upp för henne. En risk med mer-än-människor (eller mer-än-mänskliga) är att det leder tankarna till övernaturliga varelser som änglar och demoner och på så sätt inbegriper andra dimensioner av världar än de världslika.

Oavsett vilken översättning som så småningom kanske blir etablerad på svenska innebär begreppet ett avståndstagande från en humanistisk världsbild där bara människor har medvetande, känslor och agens⁵² oavsett om det är människor, djur, andra varelser, natur eller naturkrafter som avses.

I flera av det 40-tal titlar som Beckwith analyserat är det "fler-än-människor"-protagonister som berättar i första person och även naturandar har den rollen ibland.⁵³ Det kan paradoxalt nog innebära en större respekt och förståelse för andra varelser på det sätt som Beckwith hoppas, men det kan också innebära att gränsen mellan "dem" och "oss", mellan människor och icke-människor understryks på samma sätt som i genren alien chic (genre där utomjordingar och människor blir vänner) där de enligt Niel Badmington främst syftar till att bekräfta skillnaden mellan människor och utomjordingar.⁵⁴

I skräcklitteraturen ifrågasätts också humanismens vedertagna gränser mellan mänskligt och icke-mänskligt. Men i skräckberättelsen är protagonisterna alltid människor medan berättelsens "fler-än-mänskliga" som inte är människor är skrämmande och onda antagonister. Ungefär som de mytologiskt onda naturandarna i det officiella svenska 1600- och 1700-talet. Undantaget är de verk där fler-än-mänskliga blir den svaga protagonistens hjälpare i ett samhälle som sviker, till exempel vampyren i *Låt den rätte komma in*. Samtidigt är då också den icke-mänskliga karaktärens särdrag ett reellt hot mot andra människor utom just den behövande protagonisten.

⁵⁰ C.M. Beckwith, 2016; H. Glotfelty, & Fromm, 1996, s. 105 f.

⁵¹ C.M. Beckwith, 2016, s. 40 f.

⁵² Agens, definierat som medvetet handlande av Nationalencyklopedin <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/agens>

⁵³ C.M. Beckwith, 2016

⁵⁴ N. Badmington, *Alien Chic: Posthumanism and the Other Within*, 2004, s. 15

5.3 Mytologisk eller moralisk ondska

Inom UF är mytologisk ondska aldrig den enda förklaringen till lidande utan moralisk ondska som orättvisor, missbruk eller ansvarslöshet skapar eller möjliggör de monster som finns i den moderna staden. Aston⁵⁵ ger exempel på moralisk ondska: girighet, hämnd, bristande jämställdhet, intressemotsättningar, främlingsfientlighet eller oförmåga att erkänna och respektera andra varelser som personer. Den mytologiska ondska som förekommer syftar till att uppmärksamma moralisk ondska. Det påverkar i sin tur narrativen så att varelser som traditionellt varit förknippade med skräck och mytologisk ondska skildras inte längre enbart som onda *eller* så bemöts de med tiden annorlunda och ses så småningom inte längre av andra fler-än-mänskliga som uttryck för mytologisk ondska.

I svensk skräcklitteratur syns också två linjer. Varelser som traditionellt varit förknippade med skräck och mytologisk ondska ses fortfarande som onda *eller* så får de en ny roll som hjälpare. Då stöttar de protagonisten genom att ingripa mot moralisk ondska som protagonisten råkar ut för samtidigt som protagonisten känner sig mindre underlägsen när hen lierat sig med någon som inte är mänsklig. Extra tydligt är det enligt Leffler när yngre protagonister lever utsatt,⁵⁶ till exempel i *Låt den rätte komma in*. Martinsson pekar i sin studie av tre samtida skräckromaner på ett gotiskt arv där det övernaturliga i berättelserna lätt kan tolkas som konkretioner av inre konflikter, spänningar och rädslor hos protagonisterna; ofta rör det sig om kön och makt.⁵⁷

Under förkristen tid då naturen setts som levande har naturandarna i likhet med naturkrafterna både gett och tagit, både varit onda och goda. Det innebär att det var riskfyllt att ha med naturandar att göra, men de var snarare opålitliga än mytologiskt eller moraliskt onda. De tre naturväsen som är extra intressanta i det här arbetet eftersom de fler-än-människor som ingår i trilogin om *Vandrarna* bär stora likheter med dem är gruvrå, näck och bäckahäst.⁵⁸

Gruvrået härskar över berg och malmfyndigheter. Hon visar på fyndigheter, men behåller en del för sig själv. Som alla rå är hon lynnig, lättstött och straffar de människor som brister i respekt. Näcken och bäckahästen är vattenväsen som lockar människor till sig för att dränka dem eller hålla dem fångna i sitt undervattensrike. Båda uppträder ofta sympatiskt och det är oklart om de dränker folk av ondska eller bara vill ha sällskap i sina alternativa verkligheter under vattenytan.⁵⁹ Med kristendomen ändrades synen på naturandarna som allt mer började skildras som mytologiskt onda eller förtappade varelser utan själ.⁶⁰

---

⁵⁵ C. Ashton, 2018

⁵⁶ Y. Leffler, 2008, s. 7

⁵⁷ L. Martinsson, 2013, s. 62

⁵⁸ J. Egerkrans, 2013, s. 30- 31, 54 -59

⁵⁹ J. Egerkrans, 2013, s. 31, 54 - 59

⁶⁰ J. Egerkrans, 2013, s. 10 - 11

6 Resultat och analys

De flesta berättelser handlar på ett eller annat sätt om sociala relationer. Det känslomässiga förhållandet mellan två eller flera personer eller det utbyte som finns mellan två eller flera parter, eller mellan grupper av personer.

Relationerna kan vara baserade på känslor som kärlek och sympati, vanliga affärsförhållanden, eller någon annan typ av sociala engagemang. I trilogin om vandrarna har enskilda människor och naturandar relationer med varandra, men relationer på gruppnivå är minst lika tydliga.

6.1 Roller, berättarperspektiv och röster

I området roller och berättarperspektiv/röster svarar analysen på frågor om rollfördelning och betonade karaktärsegenskaper, om berättarperspektiv och människors respektive naturandars utrymme i texten.

Alla fler-än-mänskliga med betydelse för handlingen har tydliga roller och karaktärsdrag, men innan vi går igenom dem är en kort introduktion på sin plats. Berättelsens huvudkaraktärer kan delas in i tre grupper och bifigurerna i två grupper. Av dem har bara de mänskliga huvudkaraktärerna egna kapitel. Naturandarna kommer till tals, men bara genom andras kapitel. Samma sak gäller bifigurerna, bortsett från en av de mänskliga bifigurerna som har egna kapitel nästan ända fram till sin död.

Grupperna som karaktärerna kan delas in i:

1. Människor som har avtal med naturandarna på grund av sitt släktskap med de tidiga bergsmännen i familjen Wrede (Viktor, Beata, Beatas systerdotter). När de använder hennes sten får de makt över andra människor, men hon får samtidigt makt över dem och tillträde till den världsiga världen.
2. Väktare (Gunhild, Krister). Människor som ska hålla Gruvfruns sten borta från alla i slakten Wrede. De övervakar gränsen mellan verklig värld och AV och kan lite diffust läsa av "hur saker står till" i naturen. De står i kontakt med AV och naturen på ett sätt som minner om nåjden eller shamanen.
3. Naturandar (Gruvfrun, Estre). De skildras både i sina gestalter som naturandar och i mänskliga gestalter. De uppvisar likheter med de nordiska naturandarna bergsrå respektive näcken eller bäckhästen. Båda kan passera gränsen mellan AV och världslig värld genom sina respektive gränsövergångar; berg och vatten. Men bara Gruvfrun har ingått avtal med människorna.
4. Mänskliga bifigurer som varken är medlemmar i familjen Wrede eller väktare. De har periodvis centrala roller, men ingen avgörande funktion. Till exempel Beata vännar Celia och Anton samt en lokaljournalist som först är en huvudkaraktär men förvandlas till en bifigur.
5. Vandrare, fler-än-människor som tidigare var människor. Gruppen består av människor som tagits av eller offrats åt eller frivilligt gett sig åt naturandarna. Bland andra de 18 männen som ingick i avtalet mellan Gruvfrun och familjen Wrede, samt Celia efter det att hon bytt natur från människa till vandrare. Av vandrarna är det bara Celia som har en aktiv roll i narrativet; både som människa och som vandrare.

De fyra mänskliga huvudkaraktärerna som har egna kapitel är:

- Viktor, ung småkriminell på botten av hackordningen.
- Beata, lärarstudent och bästa väninna med Celia
- Krister, barnbarn till Gunhild. Blir vän med Beata
- Gunhild, farmor till Krister. Introducerar Krister till väktarrollen.

Alla människor erkänner naturandarnas existens och handlingsförmåga. Det finns också dagboksanteckningar som visar på deras historiska närvaro i Hofors. Erkännandet av alla fler-än-mänskliga är kännetecknande för UF-genren⁶¹ och går i linje med organisk natursyn och posthumanistisk världsbild. Samtidigt understryker rollfördelning och berättarteknik skillnaden mellan människor och naturandar på ett sätt som är mer typiskt för skräcklitteraturens humanistiska världsbild. Naturandarna framställs som mytologiskt onda monster med hunger som drivkraft.

6.1.1 Roller

Människorna är generellt protagonister och naturandarna antagonister. En snabb genomgång ger oss Gunhild som hjälpare och Krister som hjälte. Viktors och Beata roller och karaktärer förändras genom narrativet. Deras nära relation till naturandarna innebär ambivalenta roller. Beata utvecklas genom den identitetskris som relationen tvingar fram, från vanlig/oskuldsfull ung kvinna till hjältninna. Viktors roll förändras också, från ständig förlorare till trickster och rebell för att sluta som antagonist.

Både naturandar och vandrare är platta karaktärer. De förstnämnda beskrivs som onda, hungriga och vansinniga medan de sistnämnda huvudsakligen är offer utan karaktärsdrag. Av naturandarna har Estre den mer framträdande och aktiva rollen som ond, manipulativ och våldsam antagonist vilket ligger i linje med folktrons näck. Gruvfruns roll är inte lika framträdande och hon framstår mer som en mycket hårdför förhandlare än som en mytologiskt ond naturande.

6.1.2 Berättarperspektiv och röster

Berättargreppet in medias res kastar in läsaren mitt i handlingen och den första karaktären man möter är Viktor. Berättelsen fortsätter sedan kronologiskt under vad som verkar vara någon eller några veckor i nutid. Läsaren får reda på vad som hänt tidigare genom människornas tillbakablickar och metaberättande. Till exempel berättar väktaren Gunhild för Krister och Beata om avtalet mellan människor och Gruvfrun samt om väktarnas uppgift.

Läsaren får följa de mänskliga karaktärerna genom en begränsat allvetande berättarens synvinkel, men läsaren får framför allt insyn i människornas aktiviteter, tankar och känslor. All information om naturandarna filtreras genom människorna. Till exempel så pratar människor och naturandar, men dessa dialoger är inlagda i protagonisternas kapitel och det är människans reaktioner på samtalet som läsaren får ta del av.

Människorna har tydliga röster genom hela narrativet. Deras upplevelser presenteras i egna kapitel. Men trots att både Gruvfrun och Estre har nyckelroller skildras de bara genom människornas kapitel. Deras upplevelser återges inte alls. Naturandarnas röst är alltså beroende av att en människa ger den utrymme eller så kan den bara återges med människan som medium.

6.2 Möten

Narrativet innehåller två avgörande möten mellan människor och naturandar samt ett antal typsituationer och återkommande upplevelser.

Det första mötet som nämns i berättelsen äger rum år 1525, det vill säga långt innan berättelsen tar sin början. Då ingår människor och Gruvfrun ett avtal där malm och makt byts mot människoliv. Det andra och slutgiltiga mötet äger rum i berättelsens nutid. I och med det hävs det historiska avtalet och naturandarna kan inte längre vistas i människornas världsiga värld. Däremellan möts och interagerar människor och naturandar för att ta det som respektive part uppfattar att avtalet ger dem rätt till, eller för att stärka avtalet.

6.2.1 Möten år 1525 – nutid

Det första mötet skildras inte, men avtalet som det resulterar i är känt av Hoforsborna under historisk tid. Genom åren faller det i glömska hos vissa medan andra bevarar kunskapen både om avtalet och om möten med naturandarna.

I pakten stod det att hon skulle ha dem alla.

Arton män. Arton själar att låsa in i bergets djup. Arton själar att låta vandra.

I utbyte gav modern den största gåvan. Bergsmännen av bergs by fick hennes sten. De fick hennes makt, en kraft stor nog att råda över allt folk. Över sina likar och över konungen.

Inget skulle fattas dem. (Berget offrar, sista sidan)

Avtalet reglerar alltså hur människor får ta del av Gruvfruns naturbaserade rikedomar och obegränsade makt samt vad de ska betala för det. Naturandarna och människor har samma agens, men utbytet från deras möten ligger i spänningsfältet mellan naturligt och onaturligt, verkligt och överkligt samtidigt som det uttrycker en djup moralisk ondska. Idéhistoriskt stämmer det väl med den syn på naturandar som präglade Norden från medeltiden fram till 1700-talet. Att blidka naturandar som älvor, tomte, rå och näck med gåvor var en del av folktron⁶², men här resulterar bergsmännens kontakt med naturens magiska makter i ett demoniskt brott genom att man idkar byteshandel med människors själar.⁶³

I ett par analepser skildras ytterligare ett par historiska möten eller resultat av indirekta möten. Efter att en längre tid hamnat i skymundan används Gruvfruns sten igen på 1800-talet. Då hemsöks väktare av naturandar i drömmar där de upplever att de kvävs som ridna av maran, bergsmän offrar väktare för att stärka avtalet och vid något tillfälle försvinner unga människor spårlöst efter det att bergsmän använt Gruvfruns sten (Berget offrar kap. 31). Det visar att narrativets naturandar överlever industrialiseringen med tillhörande mekanisk natursynen och antropocentrisk världsbild.

6.2.2 Möten i nutid

I berättelsens nutid har bergets härskarinna och hennes vandrare väckts genom att Viktor använder Gruvfruns sten (Berget offrar kap 48). Människor och naturandar möts i modern tid, men relationerna påverkas av det avtal som tecknades för hundratals år sedan. En del protagonisterna känner till avtalet mellan Gruvfrun och släkten Wrede redan från berättelsens början, medan andra aldrig får veta det. Oavsett vad de vet om avtalet inser de mänskliga karaktärerna att naturandar inte är sagovarelser i ett mytologiskt förflutet utan verkliga här och nu. De måste anamma

⁶² J. Egekrans, J.(2013)

⁶³ M. Häll, 2013

den historiska natursynen och hitta ett sätt att häva kontraktet om de inte vill att fler människor ska tas av naturandarna.

Möten äger rum både i staden, i den stadsnära naturen och vid ett tillfälle i bergets nedlagda gruva.

6.2.2.1 Viktor möter naturandar

Antihjälten Viktor är till skillnad från de andra människorna inte intresserad av att häva kontraktet eftersom det gagnar honom. När han använder stenen eller på annat sätt möter naturandar får han den utlovade makten, bättre självförtroende samt en ny känsla av livsvilja.

Till en början finns möjlighet att naturandarna i Hofors som traditionellt förknippats med skräck och mytologisk ondska får en ny roll som hjälpare. Deras ingripande skulle kunna innebära slutet på den moraliska ondska av ohederlighet, orättvisa, missbruk, ansvarslöshet och våld som Viktor saknar mod och styrka att försvara sig mot. Men så är inte fallet: Viktor attackerar först andra människor som hämnd och sedan för att hjälpa naturandarna att ta människor. Den moraliska ondska som redan finns i Hofors och i Viktors liv förstärks genom kontakten med naturandarnas mytologiska ondska.

Maktfullkomlighet, hunger och lust är dominerande känslor när Viktor använder stenen (Vattnet drar, kap 8, Jordan vaknar, kap 7) och även när han träffar naturandarna. När Estre och Viktor träffas första gången är det Estre som söker upp Viktor och tränger sig på i lägenheten. Viktor förstår inte att Estre hör ihop med den kraft han får från Gruvfruns sten och vill att han ska gå. När Viktor inte förstår Estres korthuggna och mystiska förklaring tvingar han Viktor att delta i en "måltid" bestående av en av Viktors barndomskamrater. Viktors roll förskjuts i och med det ytterligare ett steg från offer och protagonist till antihjälte och antagonist.

"Låt mig vara." [...]

"Det är omöjligt för oss två att skiljas." [...] Vi är ett och samma. Känn"

Och Viktor känner. Det nya och ändå välbekanta som skjuter in i honom. En varm och skarp kraft. [...]

"De kommer nu. Vi måste gå och möta dem." (Jordan vaknar, kap 52).

Snart går de tillsammans genom staden och likt råttfångaren från Hameln samlar Viktor människor som liksom hypnotiserade följer dem mot skogen. Viktor är livrädd, skräckslagen och fullständigt uppslukad av det starka självklara flödet mellan honom och naturanden – en "pulsåder till evighetsmörkret" (Jordan vaknar, kap. 57). Vid skogsbäcken hjälper Viktor fler-än-människor att passera gränsen mellan AV och den världsliga världen. De övernaturliga inslagen i Viktors kapitel skulle kunna ses som konkretioner av konflikter, spänningar och rädslor hos honom om det inte vore för att naturandarnas konkreta natur bekräftas av de andra protagonisternas kapitel.

6.2.2.2 Beata och Krister möter naturandar

Genom Kristers och Beatas möten framstår naturandarna som skrämmande. Beata uppfattar Estre som onaturlig och skrämmande första gången de ses, men hennes väninna Celia bjuder hem honom. Nästa gång Beata kommer hem till Celia ligger väninnan i sängen med Estre och ger intryck av att vara drogad, men inte av narkotika utan av Estres sexuella utstrålning. Den starka sexuella laddningen känns igen från Viktors möten med naturandarna och återkommer i flera av Beatas möten.

Genom den uppstår en indirekt koppling till naturen som organism, men tvärtemot filosofiska idéer och litterära bilder där naturen ses som livgivande representerar naturandarna en dödlig sexualitet. Den fungerar bra i skräcktematiken samtidigt som den definierar naturandarna som mytologiskt onda. Beata inser att hon inte kan hjälpa sin väninna och får en känsla av att det här ovälkomna mötet med Estre förebådar hennes egen olycka.

En knäpp känsla av ett par ögon som förföljer henne. Celia som magrat flera kilo på knappt två dagar. Skräcken som kryper kring henne. Den surrande föraningen att själva skuggorna kommer att ta fast form och kväva henne. (Vattnet drar, kap 15).

Beata undviker sjön, men Estre söker upp henne i staden. Han uppträder hotfullt, markerar äganderätt och hävdar samhörighet i en miljö som är långt ifrån hans eget element.

Beata får inte fram ett ljud. Hon har backat så långt hon kan. Ända in mot väggen. Sedan går det fort. Estre griper tag i hennes handled. Rycker upp hennes hand och tvingar upp hennes fingrar. Trycker ner sin nagel just nedanför Beatas långfingrar och drar en rak linje över handflatan mot hennes handled.

"Känner du inte blodet? Deras blod." Estre tittar rakt in i Beatas ögon när han säger det. Lyfter hennes hand mot sina läppar. Kysser henne längst ut på fingertopparna och ler. "Du tillhör redan oss", viskar han. "Som vi tillhör dig." (Vattnet drar, kap 50).

Nästa gång de träffas har Beata följt efter Estre och Celia till skogen och eftersom hon vill ta reda på vad Estre har för sig. I skogsbäcken sätter han sig gränsle över Celia; både hon och han förvandlas inför Beatas ögon.

När varelsen vänder på huvudet är det för sent. Hon (Beata) är helt öppen för dess blick när den slår in i henne. Iskall och knivskarp. [...] Långsamt reser den sig. Sedan börjar den springa. Rakt mot dem. (Vattnet drar, kap 27).

Även nästa möte sker vid skogsbäcken. Som Estre förutspått känner Beata en tydlig samhörighet med naturandarna och vandrarna. Hon har svårt att hålla kvar sina egna tankar när hon vid skogsbäcken känner naturandarnas "vansinneshunger" och begär:

Hunger.

Denna enda drift. Så enkel och så tydlig. Varelserna är inget annat än just detta. Begäret tynger i henne. Gör henne varm. Våt. Svullen. (Jorden vaknar, kap. 64)

Efter det att Beata rört vid Gruvfruns sten börjar Gruvfrun tränga sig in i Beatas medvetande. Hon betonar liksom Estre deras samhörighet och försöker övertala Beata att komma till berget med sin systerdotter som blodsoffer. När Beata till slut tar systerdotter som offergåva till berget följer Krister och Gunhild efter för att förhindra offret. Inne i berget tar Gruvfrun kommando över Beatas kropp och tanke i kampen mot de andra människorna (Berget offerar, kap. 49). Mötet med naturandarna utlöser något primitivt och avvikande inom Beata på ett sätt som är typiskt för mötet med natur i svensk skräck, men detta något blir också en yttre realitet. Beata förvandlas till ett gränsöverskridande subjekt: varken människa eller naturande utan en hybrid. Under sammansmältningen med Gruvfrun förlorar Beata nästan sin mänsklighet samtidigt som hon förvandlas från offer till angripare, men i sista stund räddas hon av väktarna.

Även Krister upplever att naturandarna har stor makt över både natur och människor. Bergfruns närvaro i berget känns som en avgrund; hon är en mäktig varelse som bara vill stilla sin omätliga hunger genom människors död (Berget offerar kap. 48, 49). Redan innan dess har man fått veta att den unga kvinnan som mördats vid sjön föll offer för Estres hunger:

Intrycken rusar fram i Krister hjärna. Han kan inte komma loss. Är fastlåst och stirrar rakt in i besökarens ögon. Tänker att de är förunderligt mörka och hör hur kvinnan skriker bakom honom. Men han kan inget göra. De där ögonen håller honom fast. Krokar tag och stjälp all världens svärta över honom. En malström av mörker tar form under Kristers ögonlock. Det tar ifrån honom allt motstånd. All förmåga att röra sig. drar själva livet ur honom, bit för bit. ... Han ser skog och, förvirring och sorg. Tomhet och hunger. I hans öron ringer rösten av en ung kvinna. Hon skriker för livet. (Vattnet drar, kap 64)

Det slutgiltiga mötet mellan naturandar och människor utspelar sig i berget. Det visar sig att både människor och naturandar vill häva avtalet, men de har helt olika motiv. Gruvfrun vill oinskränkt utöva sin makt själv medan människorna utgår från att naturandarna inte kan vistas i den världsiga världen utan avtal.

Arvtagaren. Krister förstår det nu. Det är blodsarvet som är priset. En själ mot en själ. Med Kristins hjälp kan hon bli fri. Gudinnan från berget. Gruvfrun. Och om det sker, då förlorar de allt. (Berget offerar, sista kapitlet)

I bokens sista och enda frivilliga offer tar väktaren Gunhild stenen med sig och försvinner ner i den bottenlösa gruvsjön. I och med det upphör avtalet och naturandarna försvinner ur människornas världsiga värld. Samtidigt blir de vandrare som offerats åt Gruvfrun fria ur berget. De tackar ordlöst för hjälpen och löses upp i luften. Vart vandraren-som-var-Celia tar vägen får läsaren inte veta: antingen försvinner hon som de andra vandrarna eller så följer hon med naturandarna.

6.2.3 Sammanfattning möten

Relationerna mellan människor och naturandar tar sig fysisk gestalt på samma sätt som i äldre folktro. Alla möten kännetecknas av att naturandarna presenterar sig som en kraft att räkna med i människornas liv. Utbytet mellan dem och människorna handlar för det mesta om makt: makt över människor och kontroll över vem som får vistas i den världsiga världen.

När naturandar och människor mötts för sista gången har dikotomin människa – icke-mänskligt lösts upp. Ett möte kan resultera i att gränsen mellan människa – ickemänskligt överskrids: människan förvandlas antingen till en hybrid mellan människa och naturande eller upphör helt att vara människa. Samtidigt har en ny dikotomi bestående av människa – monster eller av god – ond etablerats. Estre kan uppträda som människa, men är lika manipulativ och ond i alla sina former. Viktor förblir människa även efter att han mött naturandarna men utför mer omoraliska handlingar än tidigare och förlorar stora delar av sitt självbestämmande. Celia som är människa förvandlas till vandrare och tar då rollen som antagonist gentemot mänskligheten. Beata och Gruvfrun uppträder en stund i en gemensam gestalt, men har då också karaktär av antagonist.

När människorna väl ser och förstår de här djupare strukturerna i världen finns förutsättningarna för dem att skapa en trygg världsordning utan naturandar. Då får de en världs där den världsiga värld har inslag av det goda i AV: Kristers helande förmågor med dess nära koppling till hans nåjd eller shamaninspirerade roll. Att

Krister efter konfrontationerna med naturandarna både förstår sina förmågor bättre och har utvecklat talar för verkets organiska natursyn. Samtidigt visar slutet på en världsbild där en välordnad värld inte har plats för andra fler-än-människor än just människor.

6.3 Miljö och plats

Verkets värld, eller kosmologi, består av den värdsliga världen och två alternativa verkligheter, AV. Den ena AV ligger under den värdsliga världen och är naturandarnas egentliga hemvist. Den andra är en organisk väv som är ganska abstrakt som plats eller gräns betraktad, men den finns strax under markytan på vissa platser och fungerar som barriär mellan den värdsliga världen och naturandarnas hemvist.

Staden och den stadsnära naturen är viktiga miljöer i romanerna. Dels frekventeras och används de av både människor och naturandar, dels är de miljöer där människor och naturandar möts. Staden, skogen, vattnet och berget är på så sätt inte utsmyckningar i miljöbeskrivningen utan har betydelse för handlingen.

6.3.1 Trygga och välkända miljöer

Hofors beskrivs som en vanlig värdslig småstad, tryggt tråkig om än med en god portion korruption och kriminalitet. Parker, gröna promenader, stadsbad och strandängar är självklara och uppskattade naturinslag. Staden är inte magisk och saknar magiska förmågor. Möten med andra människor är i vanliga fall den största faran. I Hofors kriminella miljö är övergreppen och våldet ständigt närvarande, men även en vanlig utekväll innebär risker precis som i de flesta moderna städer.

Den stadsnära naturen med skogen, mossen, skogsbäcken och badsjön är välkända och trygga för Hoforsborna. Det kan visserligen vara lite svårt att orientera sig på skogsvägarna och gps-täckningen är dålig, men människorna upplever inga dolda hot. Det finns å andra sidan inte heller någon närmare relation mellan människor och natur; stadsborna är just stadsbor med en mekanisk natursyn. Hofors tid som bruksort då man bröt malm i berget ligger långt tillbaka i tiden.

Undantaget är de två väktarna vars avvikande relation till natur och djur visar på ett organiskt förhållande till naturen. Den äldre väktaren bor ensligt i skogen där hon övervakar gränserna mellan AV och värdslig värld som generellt är svagare här än i staden. Så även om naturen inte har agens eller är magisk bor hon rent på gränsen till andra fler-än-människors territorium. Hennes hem är rent fysiskt hennes borg redan innan naturandarna gör entré i berättelsens samtid.

När naturandarna får fysiskt tillträde till den värdsliga världen påverkas tryggheten negativt för många. Förändringen märks först vid skogens badsjö där en ung kvinna mördas för att fortsätta i staden efter det att Beata och Celia gett Estre skjuts från badsjön in till Hofors.

6.3.2 Förändringar i skogen, skogsbäcken och badsjön

Naturen med skogen, skogsbäcken och badsjön förblir sig lik genom hela berättelsen, men vissa miljötyper interagerar med naturandarna på ett sätt som för tankarna till en organisk natursyn.

Elias gör entré både i berättelsen och i den värdsliga världen vid skogssjön (Vattnet drar, kap 9) och Viktor drar rent fysiskt upp en vandrare eller annan fler-än-människor ur skogsbäcken (Vattnet drar, kap 8). Men en gång ändras också

naturen vid skogsbäcken högst påtagligt och skrämmande. Det är när Estre tagit Celia till skogsbäcken. Hon ligger i bäcken med Estre över sig när marken invid dem börjar röra sig och rötter växer in, och kväver, Celia. Vid andra tillfällen är det svårt att avgöra om naturen förändras eller om protagonistens upplevelse av den är påverkad. När Krister lockas att dränka sig är ingen naturande fysiskt närvarande, men strandängarna är antingen förändrade eller så finns något annorlunda i vattnet:

Sedan ger den sista tunna hinnan av motstånd efter och Krister börjar springa. Ut över ängarna. Ner mot sjön. [...] Bruset känns skönt nu. Rött. Det smeker honom. Hetsar honom framåt. [...] pressar honom ut i det gyllenbruna vattnet. [...] Bruset vill ha honom djupare ner. Längre ut. Krister trycker ner sina fötter och knän. Nu är stenarna borta. Sjöbotten är sugande mjuk av sval blålera. Den drar i huden. Stiger kring hans kropp som svala händer. Kittlar som små kalla tungor över huden. Krister låter dem fånga honom. Han lägger sig ner, sjunker under ytan och pressar ner händerna i den omfamnande kylan. [...] kring ljumskarna är det (skinnet) nästan helt perforerat. Dussintals taggiga bitmärken täcker hela skrevet. (Vattnet drar, kap 22).

Kajor verkar däremot tidvis ha agens även om det är svårt att säga då ingen enskild kaja framträder som individ. Ur antihjältens perspektiv har de det då de hindrar honom från att begå självmord och hjälper honom att hitta Gruvfruns sten när han slängt bort den. De går också till attack då hjältarna försöker stänga skogsbäcken som gränsovergång mellan den världsiga världen och naturandarnas värld nedanför. Men även om kajorna vid vissa tidpunkter verkar agera medvetet är det svårt att avgöra om de är styrda av naturandar eller om de har agens: de tillskrivs inga känslor och ges ingen röst.

6.3.3 Förändringar i stadsmiljön

Liksom naturen förblir stadsmiljön sig lik genom hela berättelsen även om Celias lägenhet förändras efter det att Celias försvunnit tillsammans med Estre. Den blir kall och fuktigt med däven luft som luktar ruttet. Allt täcks av en grön hinna, tapeterna har släppt, det växer mossor på möblerna, trägolvet är vått, slemmigt och halt "som om hela golvet sjunkit ner i ett kärr, vilat där några dagar och sedan dragits upp till ytan igen." Dessutom har en varelse börjat växa ur badkarets bottenventil: den ser ut som mossor men puls och sega blodfyllda rötter. Mossan och rötterna växer ut över karet på jakt efter människor. Först kväver och täcker den Celias föräldrar (Jorden vaknar, kap 44), sedan jagar rötterna Gunhild och Krister men Beata räddar dem.

"Väven av rötter rör sig allt häftigare upp och in i Krister. Först när rotpetsarna söker sig upp också över hans axlar släpper hennes förlamning. Hon ser vart de är på väg. Mycket snart sluter de sig kring hans hals och stänger till. Precis som de gjorde med Celia i skogen..." (Jorden vaknar, kap 26)

Stadsmiljön kan alltså påverkas av vilka fler-än-människor som vistas där, men staden själv blir inte på något sätt levande. För vissa blir staden en farligare plats medan den blir tryggare för andra; allt beror på samhällsposition, relationerna till andra människor och efter att gränserna mellan världarna luckrats upp även relationen till naturandarna.

Bäck låter väktaren Gunhild ge ord åt en organisk natursyn där naturen är intimt förbunden med naturandar och en förlängning av deras, i det här fallet onda karaktär.

"Nog förstod Gunhild att naturen ändrade skepnad och temperament när vandrarna väcktes. Att något skedde med vattnet och med jorden. Men det här var hon inte beredd på. Att det skulle ta sig in på det här sättet. I staden. I dem." (Jorden vaknar, kap 44)

6.3.4 Berget, en unik miljö

Berget med de gamla gruvschakten introduceras i den avslutande boken. Det är en främmande miljö för protagonisterna, men maktkampen med naturandarna för dem hit. Berget skiljer sig från de andra miljöerna på två sätt. Det är en historisk miljö dit människorna inte har tillträde. Det är Gruvfrun som bestämmer vem som får komma in och hon kontrollerar både materia samt människors fysiska rörelsefrihet inne i berget. Liksom tidigare saknar naturen agens; berget används av den naturande vars element det är. Verkets natursyn och världsbild fortsätter med andra ord att vara ambivalent: en organisk och posthumanistisk där fler än människor har känslor och agens och en mekanisk där naturen är ett objekt som kan användas av fler-än-människor.

6.3.5 Kompletterande miljöer och platser

Utöver staden och de ovan beskrivna naturmiljöerna finns två miljöer som är talande för verkets natursyn trots att de inte spelar någon aktiv roll i narrativet. Det är naturandarnas alternativa värld samt en organisk väv som väktarna kan nå genom att känna efter den med händerna i naturmark.

Naturandarnas alternativa värld befinner sig i en egen dimension under den världsliga världen och präglas av samma ondska som tillskrivs naturandarna. Verkets naturandar har alltså inte sin naturliga hemvist i sina naturelement som de traditionellt representerar eller är en del av. Människorna besöker aldrig naturandarnas hemvist och den undre världen spelar ingen aktiv roll i narrativet, men beskrivningen av den ingår i verkets natursyn. Enligt Gunhild och Krister finns där bara mörker och raseri (Berget offerar, kap 13, 17, 18). Uppdelningen i en övre "god" värld där människorna har sin hemvist och en undre "ond" värld där onda icke-mänskliga monster har sin hemvist bär tydliga spår av den kristna världsbilden och en syn på naturen som delvis ond.

Den organiska väven är en barriär mellan de två världarna. Väven beskrivs av människorna som en sublim närvaro som gör dem lyckliga, ger dem diffus kunskap om naturens hälsa och om naturandarnas förhållanden och värld.

Som en kör av röster. En hinna nästan. Något du kan ta dig fram på." förklarar Gunhild för Krister. Och när han gräver ner händerna och håller andan "klarnar Kristers sinnen. Det är som att dra undan en gardin. ... Han är brusig av lycka ... Känslan är precis som Gunhild beskrivit, som att glida över ett membran av energi. Essensen av allt växande och levande." Men Krister är inte ensam visar det sig. "Något annat är därinne, något som stör energin och får det tunna membranet att skälva. Allt kraftigare skakar det. ... Han känner membranets tunna hinna brista och öppna sig. (Berget offerar, kap 13).

Väven öppnar sig. Krister kan höra den spricka. Känna den rivs upp under honom. Och så faller han, ner och in i mörkret. Den vrålände rasande munnen möter honom. Och ögonen. Tomma, vita, glittrande rymmer de hela världens vansinne. (Berget offerar kap 45).

Väven är alltså på något sätt en del av gränserna mellan värdslig värld och en alternativ verklighet samtidigt som den i sig är en alternativ verklighet. Den skulle kunna fungera som gränsövergång, men naturandarna använder inte väven utan sjön, ån och berget för att komma till den värdsliga världen. Inte heller påverkar väven några fler-än-människors egenskaper eller förmågor. Väven har helt klart inte den betydelse som Ekman menar att gränser och gränsövergångar ofta har i UF Det

är oklart vilken funktion väven som plats - om det nu är en plats- fyller i berättelsen. Den verkar snarast ha en symbolisk funktion som påminner om att en alternativ verklighet både kan vara nära förbunden med natur och präglad av godhet. På så sätt visar den på en organisk natursyn som på grund av sin godhet ligger närmare UF än skräck.

6.3.6 Sammanfattning av miljö och plats

Människor och naturandar möts alltså i flera av narrativets miljöer: naturen med skogen och dess bäck och sjö, berget samt i stadsmiljö och i väven. Varken natur eller stad tillskrivs magiska förmågor och antropomorferas inte. Istället beskrivs de genomgående som objekt eller materia som kan användas av fler-än-människor – människor såväl som naturandar – snarare än som ett levande väsen med agens. Människorna har exploaterat naturen för malmutvinning och använder den stadsnära naturen som rekreativmiljö.

Naturandarna har inte sin hemvist i naturen – den finns ju i en egen värld under den världsiga världen – och de är inga starka representanter för någon specifik natur eller plats. Istället använder de sina element - vatten och berg - som handelsvara samt som portal mellan världar och som förlängningar av sig själva för att komma åt de människor som de vill ha. Naturandarnas natursyn är med andra ord snarare mekanisk än organisk: inte ens de själva delar den organiska natursyn och biocentriska världsbild som de idéhistoriskt bottnar i.

Människornas natursyn är även den överlag mekanisk även om väktarna har en organisk syn på naturen. De uppfattar naturen som i grunden god, men menar att den blir farlig eller ond under inflytande av naturandarna som är mytologiskt onda.

Den enda miljön eller plats som beskrivs som otvetydigt organisk och god är väven. Men trots att den presenteras som något magisk eller övernaturligt verkar den stark agens. Inte heller verkar naturandar eller människor fråga efter vävens vilja eller vägledning i den uppsplitande striden om världsherravälde.

7 Diskussion och slutsats

Verkets naturandar tar fristående fysisk form som fler-än-människor. De är mytologiskt onda snarare än nyckfulla: i förlängningen kommer inget gott kommer ur möten med dem. De äger sina naturelement och använder dem snarare än personifierar dem, men är fortfarande tillräckligt nära förknippade med dem för att relationerna mellan människor och naturandar också kan ses som en del av relationen mellan människan och hennes natur.

Diskussionen inleds med relationerna mellan människor och miljöer för att sedan fortsätta med relationen mellan människorna och naturandarna.

Avslutningsvis diskuteras helt kort romanernas antropocentriska världsbild.

7.1 Relationen mellan människor och miljön: natursyn

Varken stad eller natur är i sig själva god, ond eller magisk. De beskrivs genomgående som objekt eller materia snarare än som ett levande väsen med agens. De djur som tillskrivs agens antropomorferas inte heller och vare sig människor eller naturandar beskrivs inte i termer som brukar användas om djur. Verket upprätthåller på så sätt en tydlig distinktion mellan natur och djur respektive människa och naturandar.

Naturen förblir med några få undantag likadan genom hela narrativet. Den är varken god eller ond och saknar agens. Protagonisterna hyser ingen irrationell eller omodern rädsla för naturen och de förändras inte av att vistas i naturen. Visserligen är hotet mot dem störst i naturen medan de är något tryggare i staden, men det är inte naturen i sig som är hotfull. Vissa element är naturlig hemvist och enkla att använda för fler-än-människor som naturandar, trots att elementen själva saknar den agens de skulle kunna ha i ett verk med en mer organisk natursyn. Naturen är helt enkelt bara naturandarnas hemmaarena och människorna behöver konfrontera dem där. Människorna reagerar rationellt genom att identifiera skogsbäcken som en viktig plats eftersom den används av vattnets naturande. När de förstår att de måste konfrontera bergets naturande för att häva avtalet och återställa en humanistisk ordning riktar de in sina krafter på det.

Naturen demoniseras alltså inte och framställs inte heller som en källa till hot, förvirring och undergång på det sätt som Leffler menar är vanligt i svensk skräck. Däremot står den under naturandarnas inflytande på ett sätt som indirekt kopplar skräcken till naturen.

Stadsmiljön saknar aktiv roll i narrativet, men har ändå stor betydelse. Inledningsvis framstår den som en trygg miljö, men ganska snabbt blir det tydligt att staden också står för den moderna moraliska ondskan som korruption, stöld, missbruk och våld. Samtidigt kan naturandarna vistas i staden och påverka stadsmiljön genom sin fysiska närvaro eller genom sina element. Stadsmiljön fungerar alltså huvudsakligen som scen för människor och naturandar att agera på, men kontrasteras inte mot landsbygd eller natur. Den dualitet mellan stad och natur/landsbygd som uppstod i litteraturen under romantiken är alltså upphävd på ett sätt som är typisk för urban fantasy trots att staden inte den centrala roll den brukar ha i genren.

Som kontrast till både natur och stad framstår den organiska väven som en god överblickande världsande eller stormamma. Men i den här berättelsen är

vävens enda uppgift att hålla isär naturandarnas värld från människornas, alternativ värld från världslika värld. Men den är för svag för att stå emot den moraliska ondska som släpps lös genom naturandarnas och människornas avtal. När människor medvetet bjuder in de onda naturandarna till den världslika världen är den särskiljande väven maktlös. Kontentan blir att varken natur eller väven ger människorna aktivt beskydd. Verkets ambivalenta natursyn där naturen för det mesta är materia utan agens men förvandlas under naturandarnas inflytande innebär att människan blir dubbelt utsatt; dels för sin egen ondska och dels för naturandarnas. Samtidigt kan jag inte komma ifrån en känsla av att naturen förses med egenskaper och får den funktion som behövs för att få till en spännande historia inom ramen för modern svensk skräck snarare än att Bäck har gjort ett medvetet val angående verkets natursyn.

7.2 Relationer mellan människor och naturandar

I den här samtida berättelsen kan man spåra förkristet tankegods med naturandar som konkreta realiteter, den tidiga kristendomens uppfattning om dem som mytologiskt onda, det romantiska 1800-talets användning av dem som symboler eller historiska myter och inslag av den moderna skräcklitteraturens "monster-som-hjälpare".

Romanernas två naturandar är bergets och vattnets elementarandar: gruvfrun/bergsrået, näcken/bäckhästen. Till skillnad från naturandarna i folktron är varelserna i Bäck-trilogin inte bundna till sina element. De rör sig fritt och har parapsykologiska förmågor som bland annat innebär att de kan kontakta människor över stora avstånd. Men en del av människorna har också unika förmågor som bland annat innebär att de har helande krafter, kan läsa av naturens hälsa och andras känslor samt kontakta människor över stora avstånd. De parapsykologiska förmågorna används i maktkampen mellan berättelsens olika intressegrupper.

Relationerna mellan människor och naturandar av intressekonflikter som går ända tillbaks till malmbrytningens tid och det avtal som ingicks mellan bergsmännen och gruvfrun. I en modern svensk skräckberättelse är det lite ovanligt eftersom det Andra där sällan lämnar naturen. Men att fler-än-människor rör sig fritt inom hela världen är i linje med många UF-verks kosmologiska uppbyggnad där den världslika världen står i kontakt med den alternativa verkligheten.

Avtalets utformning där malm och makt byts mot människor etablerar två djupgående konflikter. Den första mellan de människor som tjänar på exploatering av naturresurser och de som betalar för den, den andra mellan naturandar och de människor som vakta människans okränkbara värde. Idéhistoriskt visar själva förhandlandet som sådant på förkristna och medeltida idéer om naturandar som väktare, men uppfattningen om naturandar som mytologiskt onda och intresserade av att äga/ta människor var som starkast under 1600- och 1700-talet.

I berättelsens nutid är avtalet fortfarande giltigt och driver handlingen framåt i enlighet med en världsbild där fler-än-människor är en realitet.

Att två av berättelsens starkaste agenter är naturandar bäddar för en organisk natursyn eftersom naturandar antas vara en manifestation eller representation av naturen. I den här berättelsen har alla naturandar starka egenintressen, men det är inte naturskydd som står högst upp på listan. Istället är naturandarna monster som stör den rådande ordningen, framför allt genom att döda människor och omvandla

en del av dem till "vandrare". De flesta protagonisterna ser naturandarna som fiender dominerade av ont mörker hungrande efter människors kroppar och själar.

Intrycket av naturandarna som onda förstärks av att deras egentliga hemvist ligger under den verkliga världen på samma plats som helvetet ofta har placerats. Det placerar verket i en kristen hierarkisk idétradition och ger Bäcks naturandar en starkare koppling till 1600- och 1700-talets mytologiskt onda naturandar än till nordisk folktro. De må vara naturliga, men de är onda. Men som i många moderna skräckberättelser och i urban fantasy är bilden av det onda mångfacetterad.

Intressekonflikterna uppstår inte ur mytologisk ondska utan hämtar sin näring ur människornas moraliska ondska och naturandarnas brist på respekt för den natur som de representerar. Historiskt har naturandarna inte skyddat naturen mot exploatering utan sålt den mot något de hellre ville ha – människor. Människorna exploaterade i sin tur både naturen och andra människor. I nutid är antihjälten drabbad av samhällets moraliska ondska och tar emot den hjälp han kan få; att den är icke-mänsklig och mytologiskt ond spelar ingen roll.

Genom att låta antihjälten och den eviga förloraren liera sig med naturandarna ställer Bäck en modern användning av övernaturliga väsen i rollen som hjälpare mot en mer traditionell som monster. Samtidigt väver hon samman mytologisk ondska med moralisk ondska. Både naturandar och människor betraktas som fler-än-människor med agens. När naturandarna hjälper antihjälten och hans utsatta väninna tydliggörs samhällets orättvisor och människornas brutalitet gentemot varandra. Även avtalet mellan naturandar och människor tydliggör människornas girighet och själviskhet. Indirekt ifrågasätts om naturandarnas ondska är värre eller annorlunda än onskan hos människorna. Det komplicerar frågan om vad ondska är och varifrån den kommer, men ändrar inte relationerna mellan naturandar och människor och inte heller verkets natursyn.

Bara det faktum att naturandar och människor har etablerade och pågående intressekonflikter som tar sig konkreta uttryck visar på en organisk natursyn. I en helt mekanisk natur finns inga naturandar, och de kan absolut inte ha agens eller interagera med människor. Den organiska natursynen förstärks av att Bäck vid ett par tillfällen utsträcker agensen till kajor, rötter och en köttätande växt med puls. Samtidigt så verkar den natur som intressekonflikten gäller - berget med dess malm- och all det mesta av naturen ses som död materia. När malmbrytningen slutade vara lönsam tappade människorna intresset både för berget och för sitt avtal med naturandarna. På motsvarande sätt verkar inte naturandarna vara genuint intresserade av sina element utan på människorna som de vill ta.

7.3 Antropocentrisk grundsyn

Att ett samhälle har en organisk natursyn innebär inte med nödvändighet att den bredare världsuppfattningen inte är antropocentrisk. Visserligen innebär den organiska natursynen att naturen ofta på något sätt besjälad och fler-än-människor kan vara subjekt, men människan kan fortfarande vara det subjekt som står högst i hierarkin och betyder mest.

En organisk natursyn med klangbotten i nordisk folktro och andra förkristna traditioner betraktar naturväsen som naturens väktare, inte som mytologiskt onda varelser. Snarare är naturandar kraftfulla varelser som människan behöver ta hänsyn till och interagera med på ett förnuftigt sätt för allas bästa. Men Bäck använder sig av den organiska natursynens ifrågasättande av gränserna mellan det mänskliga och det icke-mänskliga för att skapa en världs i obalans fylld av oro och obehag. I berättelsen uppträder naturandar som människor, naturande och människa

kan dela fysisk gestalt och uppträda som en, människor kan förvandlas till icke-människor samtidigt som de behåller sina karaktäristiska drag. Den människa som lierar sig med naturandarna förlorar sin mänsklighet eller sin medkänsla med andra människor. Samtidigt är texten genomgående tydlig med vad som händer. Det innebär både att läsaren hela tiden kan förstå vad som händer samtidigt som dikotomin människa – monster hela tiden upprätthålls.

Naturandarnas fysiska gestaltning och agerande innebär ett avsteg från en humanistisk världsbild där bara människor har agens. Men eftersom berättelsens andra "fler-än-mänskliga" än just människor ställs i motsatsförhållande till människan och representerar det skrämmande mytologiskt onda kan inte romanerna ses som bidrag i den framväxande posthumanistiska litteraturen. Så trots en organisk natursyn är världsbilden tydligt humanistisk.

Förnekandet av naturandarna som subjekt med samma rättigheter som människor förstärks av romanernas disposition där bara människor har egna kapitel. En sådan disposition ligger långt från ett modernt posthumanistiskt perspektiv, men nära samtida svensk skräcks humanistiska syn på fler-än-människor som onda monster och naturen som ond.

Romanerna visar att det är fullt möjligt att kombinera en humanistisk världsbild med en organisk natursyn. En rimlig fråga blir då hur djup klangbotten en organisk natursyn kan ha när den ingår i en så människocentrerad världsbild. När både natur och världsande saknar agens och naturandarna inte frigörs från rollen som monster undermineras trovärdigheten i verkets organiska natursyn. Romanernas beskrivning av fler-än-människor skriver snarare in den i en tradition av skräck än i en framväxande posthumanistisk litteratur. Samtidigt beskrivs en existentiell kamp som är högst relevant i en posthumanistisk världsbild - vilka arter har agens och bör betraktas som subjekt, vilken art ska bestämma förutsättningarna för andra existens och på vilka grunder? I Bäcks samtida Hofors är det varken ett rättvisare samhälle eller en posthumanistisk världsbild utan en humanistisk världsordning som skapar ordning.

7.4 Slutsats

Trilogin om vandrarna kombinerar en ambivalent natursyn med en humanistisk världsbild med människan som enda värdefulla subjektet.

Relationerna mellan människa och natur är överlag mekanisk och naturen uppfattas som neutral eller god. Det förvånande är att även naturandarna hanterar naturen som ett objekt på ett sätt som snarare för tankarna till en mekanisk natursyn än den organiska som naturandarnas själva existens rent logiskt borde vara beroende av.

Relationen mellan människa och naturandar är påtagligt komplicerad. Både människor och naturandar är aktiva subjekt med agens vilket upphäver dikotomin människa-icke människan, men icke-människorna presenteras som monster som vill komma åt människornas själar.

Synen på naturandar som farliga har historiska rötter i kristendomen och dess idéhistoriska tankegoods om mytologisk ondska. Samtidigt är det människans girighet och moraliska ondska som gör det möjligt för naturandarna att vistas i människornas värld. Det kan det ses som en uppmaning att fokusera på moralisk ondska, snarare än på diskussioner om huruvida naturen är mekanisk eller organisk, för att upprätthålla en god samhällsordning och balanserad relation till naturen.

8 Källor

- Ashton, C. (2018). *Sympathy for the Orcs: Evil in Urban Fantasy Literature*. (Avhandling) York University. Tillgänglig: https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/bitstream/handle/10315/34976/Ashton_Cassandra_2018_PhD.pdf
- Badmington, N. (2004) *Alien Chic: Posthumanism and the Other Within*, London: Routledge
- Barad, Karen, "Posthumanist Performativity: Toward and Understanding of How Matter Comes to Matter", *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28, no 3 (Spring 2003) 801-831. doi:10.1086/345321
- Beckwith, C. M. (2016). *Encountering the more-than-human in urban fantasy literature*. (Avhandling) The University of Utah. Tillgänglig: https://collections.lib.utah.edu/dl_files/dd/56/dd5624963af1ba21f204377f0b0d1994d4428616.pdf
- Boglund, A. & Nordlund, A. (2018) "Nordisk folketro", Litteraturbankens skola, Tillgänglig: litteraturbanken.se/skolan/wpcontent/uploads/2018/10/NordiskFolketro.pdf
- Glotfelty, C., & Fromm, H. (Eds.). (1996). *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*. University of Georgia Press.
- Fyhr, M. (2003). *De mörka labyrinterna: gotiken i litteratur, film, musik och rollspel*. (Avhandling) Stockholms Universitet. Lund: Ellerströms förlag
Tillgänglig: <https://pubs.sub.su.se/5873.pdf>
- Fyhr, M. (2017), *Svensk skräcklitteratur 1 – Bårtäcken över jordens likrum - Från medeltid till 1850-tal*. Lund: Ellerströms förlag
- Garrard, G. (2012) *Ekocriticism*, Routledge, New York, Andra upplagan
- Görlin, H (2009) Från ekologi till ekokritik: en skiss över ekokritikens framväxt. Sture Packalén (Red.) Mälardalens högskola: Litteratur och Språk, Nr 5 2009 Tillgänglig: diva2:349246
- Egerkrans, J. (2013) *Nordiska Väsen*, Stockholm: B. Wahlströms bokförlag
- Ekman, S. (2013). *Here be dragons: Exploring fantasy maps and settings*. Wesleyan University Press
- Häll, M. (2013). *Skogsrået, näcken och djävulen: erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600-och 1700-talens Sverige*. (Avhandling) Lunds Universitet.
- James, E. & Mendlesohn, F. (Red.), (2012). *The Cambridge companion to fantasy literature*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lenas. S. "Nordens tomtar och troll utmanar vampyrerna", DN 2013-10-15
Tillgänglig: <https://www.dn.se/kultur-noje/film-tv/nordens-tomt-och-troll-utmanar-vampyrerna/>

- Leffler, Y. (2008) "Svensk Skräcklitteratur", Litteraturbanken. s. 6f,
Tillgänglig:
<https://litteraturbanken.se/presentationer/specialomraden/SvenskSkracklitteratur.html>
- Martinsson, L. (2013). *Ett med naturen. En ekokritisk studie av naturmotivet hos tre svenska skräckförfattare.* (Magisteruppsats) Göteborgs universitet.
Tillgänglig:
https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/34207/1/gupea_2077_34207_1.pdf
- Mannolini-Winwood, S. (2016). *Urban fantasy: Theorising an emergent literary subgenre.* (Avhandling) Murdoch University. Tillgänglig:
<https://researchrepository.murdoch.edu.au/id/eprint/34845/>
- Merchant, C. (1994) *Naturens död - kvinnan, ekologin och den vetenskapliga revolutionen*, Stockholm: Gidlunds förlag
- Natur och Kultur, förlagets webbsida med information om författaren Madeleine Bäck samt information om *Vattnet drar* och *Berget offerar*. Hämtade 05.01.2020 från: <https://www.nok.se/forfattare/b/madeleine-back>
<https://www.nok.se/titlar/allmanlitteratur-barn-och-ungdom/vattnet-drar>
<https://www.nok.se/titlar/allmanlitteratur-barn-och-ungdom/jorden-vaknar>
<https://www.nok.se/titlar/allmanlitteratur-barn-och-ungdom/berget-offrar>
- Oelschlaeger, M. (1991). "The idea of wilderness: From prehistory to the age of ecology". New Haven: Yale University Press
- Sörlin, S. (1991). *Naturkontraktet: Om naturumgängets idéhistoria.* Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Williams, R. (1975). The country and the city. J. Rivkin. & M. Ryan (red.), (1998) *Literary Theory: an anthology:* (s. 527-532), USA: Blackwell Publishing
- Öhman, M. (2016). *Det mänskligas natur: posthumanistiska perspektiv hos Lars Jakobson, Peter Høeg och Kerstin Ekman.* Hedemora: Gidlunds förlag